

Golden Age. It is richly appended with the reproduction of inventories of *Het Gekruiste Hart* and the architectural plans of the house. A detailed genealogical table is particularly helpful to outline the extended kinship networks which dominated trading and business enterprises at the time, not just in the Netherlands, but elsewhere in Europe. The book thus opens a window into the international world of Dutch society in the seventeenth century.

RAINGARD ESSER, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Verhoeven, Gerrit, ***Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-1750)*** (Dissertatie Antwerpen 2009; Hilversum: Verloren, 2009, 416 blz., ISBN 978 90 8704 092 5).

Anders reizen? bestaat uit drie delen. In het eerste deel staan de vroegmoderne reizigers centraal. Wie vormden de reizende elites: adellijke heren of ook niet-adellijke rijke kooplieden, ondernemers en regenten? Deel 2 gaat in op de reisbestemmingen en op de activiteiten onderweg. En in de drie hoofdstukken die samen het laatste deel vormen, worden de thema's politiek, ideologie en reiscultuur, vervoer en reisinformatie behandeld. Reizen zijn overigens beperkt tot meerdaagse reizen. *Anders reizen?* gaat bewust niet over de talrijke en bij velen populaire dagreisjes naar de kust, een andere stad of naar de kermis.

Verhoeven is in zijn uitgebreide en heldere inleiding heel duidelijk over het hoofddoel van zijn boek. Hij wil het volgens hem nagenoeg onbeweeglijke beeld van vroegmoderne elitereizen, waarbij vrijwel alle aandacht uitgaat naar de *Grand Tour*, weerleggen. Om het gewenste dynamischer en veelkleuriger beeld te kunnen schetsen, 'slaat dit boek resoluut een andere weg in' (13). Het gaat in deze kloekke studie om evoluties, een term die vaak in de tekst opduikt.

Om dit doel te bereiken heeft Verhoeven gezocht naar 'nieuwe' bronnen, waarbij dankbaar gebruik is gemaakt van Rudolf Dekkers inventaris van egodocumenten. Uiteindelijk is *Anders reizen?* gebaseerd op 139 reizen van in totaal 430 (41) of 433 (59) personen (waarvan 96 niet verder identificeerbaar) tussen 1600 en 1750, waarbij reizigers uit Amsterdam, Leiden, Den Haag en Antwerpen sterk domineren. Deze relatief bescheiden aantallen geven al aan hoe elitair reizen in de definitie van Verhoeven was in de vroegmoderne periode. Om zoveel mogelijk aan de weet te komen over reizen en reizigers is intensief gezocht naar brieven, boedelinventarissen, douaneregisters, rekeningen, reisgidsen, diploma's, et cetera. Om eventuele veranderingen in de tijd te kunnen traceren is het bronnenmateriaal onderverdeeld naar periode: 1600-1650, 1650-1700 en 1700-1750.

Verhoeven gebruikt bovendien niet alleen 'nieuwe' bronnen, maar doet ook een beroep op 'nieuwe' methoden, minder louter beschrijvend, maar meer serieel en analytisch, en op ideeën en concepten uit de *New Cultural History*. Die is sterk beïnvloed door antropologie, sociale wetenschappen en cultural studies, en wordt gekenmerkt door een bredere invulling van het begrip cultuur, met meer aandacht voor vrouwen, jongeren en bijvoorbeeld bedienden, en voor begrippen als toe-eigening en betekenisgeving. Of dit allemaal even 'fonkelnieuw' is als de auteur meent, laat ik hier overigens in het midden. De drang naar nieuw uit zich ook in het taalgebruik. Verhoeven heeft beslist een vlotte pen, wat in combinatie met zijn enthousiasme voor het onderzoek zorgt voor een goed leesbaar boek. Soms is zijn schrijfstijl echter iets te modieus (tycoons die transportmiddelen *leasden*).

Een veel fundamentele punt van kritiek – en die kritiek is ook door anderen geuit – betreft de keuze om veranderingen te detecteren via computerberekeningen van het aantal folio's dat een bepaalde reisbestemming noemt, als percentage van alle geaggregeerde folio's samen.

Die kritiek is deels terecht, maar tegelijk ook een beetje gemakkelijk. Op vele plaatsen in het boek geeft de auteur immers uitgebreid en expliciet rekenschap van de onvolkomenheden van zijn bronnen (onvolledig, onnauwkeurig en/of onbetrouwbaar) en de gekozen methodes. De paragraaf Feit en fictie begint bijvoorbeeld met de belangrijke constatering dat vroegmoderne reisverhalen zorgvuldige literaire creaties zijn en de daaropvolgende paragraaf Balans van 'nieuwe' bronnen eindigt met de wijze woorden dat we door de nieuwe bronnen wel meer van de vroegmoderne reizen te zien krijgen, maar dat dit toch weinig meer lijkt dan het topje van de ijsberg. Verhoeven toont zich bewust van het feit dat de aantallen in sommige van de vele grafieken wel erg klein zijn als solide statistische basis en presenteert zijn uitkomsten ook daarom meestal met ruim voldoende slagen om de arm.

Wat zijn de belangrijkste uitkomsten van deze studie? Vroegmoderne reizen en reiservaringen blijken veel gevarieerder en sneller te veranderen dan lang werd aangenomen, waarbij de *Grand Tour* in de Nederlanden, maar ook in Engeland en in de Duitse staten in de achttiende eeuw snel terrein verloor. Verder onderscheidde de veelal burgerlijke Hollandse en Brabantse elitereizigers zich (zelf)bewust van adellijke reizigers door hun relatief *inconspicuous consumption*. Zo koos de Leidse miljonair Pieter de la Court, rijker dan veel edellieden, er voor om de vijftien kilometer van Parijs naar Versailles te lopen omdat hij achttien gulden voor een rit per koets te duur vond. Verhoeven gaat in zijn conclusie zelfs zo ver dat hij de ontwikkeling van een eigen praktijk van korte plezier- en cultuurreisjes ziet als wraking van het aristocratische model van de *Grand Tour* door de Hollandse en Brabantse burgers. De zeer kostbare, in de regel vele maanden durende *Grand Tour* ruimde in de late zeventiende eeuw het veld voor meer maar kortere plezier- en cultuurreisjes. Ook werd in de loop van de onderzochte periode het reispubliek iets breder. Onder de latere reizigers trof men meer ouderen, jongeren en vrouwen,

ofschoon deze verandering zich traag voltrok en in omvang zeer beperkt bleef.

Verhoeven geeft een aantal verklaringen voor bovenstaande evoluties, zoals de verbeteringen in het openbaar vervoer en van wegen, waardoor er comfortabeler en sneller kon worden gereisd. Ook de toegenomen veiligheid speelde een rol. Verder verdrong Parijs onder Lodewijk XIV Rome als het kunst- en cultuurcentrum en mede daarom als belangrijke reisbestemming. Bovendien gold Parijs als winkelstad bij uitstek, een positie die in de achttiende eeuw met Londen moest worden gedeeld. De opkomst van met name de Leidse universiteit was een belangrijke oorzaak van de snelle afname van het aantal Hollandse en Brabantse studenten aan Franse universiteiten, waardoor (educatie)reizen naar de Loiresteden zeldzaam werden. Daarbij maakte het strenge humanistische reisideaal in de late zeventiende eeuw snel plaats voor een meer ongedwongen reiscultuur waarin ontspanning, vermaak en belangstelling voor cultuur (kijken naar kunst en het bezoeken van historische plekken) en een ongecultiveerde natuur voorop stonden. In de achttiende eeuw werden de Nederlanden zelf de belangrijkste reisbestemming, aangevuld met de Rijnvallei. En binnen de Nederlanden verschoof de reizigersstroom van Holland en Vlaanderen naar Brabant, Gelderland en de Maasvallei.

Ik vind *Anders reizen?* geslaagd in de opzet om het oude beeld te weerleggen. Ondanks de beperkingen van het bronnenmateriaal en van de gevolgde onderzoeksmethodes, waarvan de auteur zich zoals gezegd, voldoende bewust is, toont Verhoeven op overtuigende wijze aan dat de meeste vroegmoderne reizigers uit Holland en Brabant en de meeste door hen in de periode 1600-1750 gemaakte reizen niet of slechts ten dele passen in het klassieke patroon van een zeer kostbare, jarenlange educatieve reis van adellijke jongemannen, beginnend in Frankrijk en met een verblijf in Rome als hoogtepunt. Gelukkig blijft het niet enkel bij vergroening van het oude beeld. *Anders Reizen?* biedt een nieuw beeld met nieuwe

patronen plus mogelijke verklaringen daarvoor en levert zo een waardevolle bijdrage aan onze kennis van de vroegmoderne geschiedenis.

JOOP DE JONG, MAASTRICHT UNIVERSITY

Lomonaco, Fabrizio, ***New Studies on Lex Regia: Right, Philology and Fides Historica in Holland between the 17th and 18th Centuries*** (Studies in Early Modern European Culture 5; Bern [etc.]: Peter Lang, 2011, 351 pp., ISBN 978 3 0343 0543 3).

The existence of a strong Italian tradition of studies on Dutch seventeenth-century philology and legal philosophy is not very widely known among Dutch historians. This book is the latest contribution to this brand of scholarship, as well as to its specific Neapolitan manifestation. In the introduction, Lomonaco provides us with an historical explanation of why Italian authors (Neapolitans in particular) became so interested in Dutch seventeenth-century philosophy: it started with Vico, as it were (to paraphrase Lomonaco's *A partire da Giambattista Vico* (Rome 2010), which discusses Vico's legacy in the second half of the eighteenth century), or rather, with Benedetto Croce's reassessment of Giambattista Vico's historical methodology. Croce's redevelopment of Vico's original 'uniting philosophy with philology' into the modern idea of 'uniting philosophy with historiography' (18) gave rise to a sequence of Vico studies in Naples. Formed by this tradition, Lomonaco found himself drawn to the *Lex Regia de Imperio Vespasiani* and the seventeenth- and early eighteenth-century Dutch debate about the correct historical and political interpretation of a 'given' piece of Roman legislation.

Lomonaco's involvement in the post-Crocean process of retracing Vico's historical perspective meant he was confronted with the challenge of integrating methods ranging from Arnaldo Momigliano's antiquarianism, Santo Mazzarino's

Pyrrhonism and Croce's neo-idealism. Inspired by a specific branch within Neapolitan Vico studies, which focuses on Grotius (famously Vico's 'fourth author') and the model of Dutch politics in eighteenth-century Naples, Lomonaco recognises the *Lex Regia* debate as a momentous instantiation of the balancing of fact and meaning, precisely when the Dutch 'transition from *provincia* to *respublica*' required 'guaranteeing as well as enhancing' (30). Here one becomes aware of the reasons for the Neapolitan interest in Dutch culture in the early eighteenth century when the tension between *provincia* and *regno* was predominant, and writers like Vico and Doria witnessed the political shifts from Spanish and Austrian rule to independence in 1734. A tension not unfamiliar to present-day Neapolitan intellectuals and politicians in search of a suitable identity that serves to confront the region's social and economic problems.

These latter aspects, however, are not the core of Lomonaco's interest in the transmission of Dutch debates, in which Grotius played a role, to Vico's Naples. What makes the unravelling of a local historiographical tradition in the introduction of this book worth reading by scholars who have no affinity with the topics of the subsequent chapters is its culmination in a wider methodological insight. Lomonaco's outlook on history and politics is essentially shaped by his awareness that the *Lex Regia* debate and Dutch intellectual discussions from the late seventeenth century developed from (post-)Cartesian notions of historical certitude. This is the central concern in the five main chapters that focus on, respectively, Gronovius, Huber, Perizonius, Noodt and Barbeyrac. Vico had derived the same concern from his study of Grotius and subsequently incorporated it into his early works and his *Scienza nuova*.

Vico thus took from Grotius a refined sceptical philosophical understanding of the relation between historical change and politics. The key to Vico's *Scienza nuova* was not the movement of *corsi e ricorsi*, but the analysis of the principles